INTERFACE

Realisaziun dal CRPD Grischun

Participaziun da persunas cun impediments davart ils temas sensibilisaziun e participaziun

Lucerna, ils 30 da settember 2026

Auturas ed auturs

Lukas Oechslin (direcziun dal project)
Patricia Bührer (collavuraziun al project)
Franziska Müller (garanzia da la qualitad)

INTERFACE Politikstudien
Forschung Beratung SA

Seidenhofstrasse 12
CH-6003 Lucerna
Tel +41 (0)41 226 04 26

www.interface-pol.ch

Incumbensadra

Uffizi dal servetsch social dal Grischun (USo), represchentà tras Daniel Kistler e Jean-Pierre Schneckenburger

Durada

Schaner fin avrigl 2026

Referenza dal project

Numer dal project: 25-116

Introducziun **4**
Situaziun da partenza 4
Proceder 4

Resultats **7**
Part I: Sensibilisaziun (Infurmar) 7
Part II: Participaziun (Sa participar) 10
Part III: Missivas 12

Conclusiuns **14**

Introducziun

Situaziun da partenza

Cun metter en vigur la Convenziun da l'ONU davart ils dretgs dals umans cun impediments (CRPD) ils 15 da matg 2014, è la Svizra s'obligada d'eliminar ils obstachels per las persunas cun impediments, da proteger ellas cunter discriminaziun e da promover lur participaziun sco er lur egualitad. La CRPD definescha per quest intent standards minimals en differents champs d'acziun – per exempel tar l'access a servetschs, tar la participaziun politica e sociala, en la furmaziun ed en la lavur sco er tar l'abitar autodeterminà.

Per realisar la CRPD en il chantun Grischun èn las cundiziuns generalas chantunalas spezialmain impurtantas. Il chantun è topograficamain multifar, populà en moda decentrala ed ha cun il rumantsch, il tudestg ed il talian trais linguas uffizialas.

En il chantun Grischun è in'analisa anteriura dad Interface[1] stada ina basa impurtanta per identifitgar ils basegns d'agir per realisar effectivamain la CRPD e per formular propostas per mesiras.

Sin basa da quai è stà en il center dal mandat qua avant maun da concretisar duas da questas propostas ensemen cun persunas cun impediments (pci):

1. *Sensibilisaziun (Infurmar)*: Co pon ins infurmar meglier en il chantun davart il tema «impediment ed inclusiun» e rinforzar la conscienza per quel?
2. *Participaziun (Sa participar)*: Co duain formats stabils per il barat e la cooperaziun esser concepids?

La participaziun ha gì la finamira da reflectar la situaziun ord vista da las persunas pertutgadas: Tge è enconuschent? Tge vegn duvrà? Tge pon ins far meglier? Da quai èn vegnidas deducidas infurmaziuns priorisadas e realisablas per sviluppar vinavant la sensibilisaziun e la participaziun sco er per la rolla dal chantun.

Quest rapport resumescha il proceder ed ils resultats e deducescha da quels conclusiuns e recumandaziuns per l'ulteriur proceder.

Proceder

Resguardond las cundiziuns da basa spezialas dal chantun ha il mandat prendì en mira ina participaziun plurilingua en ils territoris linguistics e regiunals centrals dal chantun. La basa è stada in concept unitar ch'è vegnì duvrà per tut ils lavuratoris. Ils lavuratoris èn sa drizzads a persunas cun differents impediments. Nua che quai è stà necessari, han persunas accumpagnantas d'instituziuns sustegnì las participantas e participants. Per las moderaziuns a las maisas ha Interface nizzegià la valitaziun spezialisada d'expertas ed experts da Pro infirmis. Ils lavuratoris èn vegnids concepids cun paucas barrieras (t.a. lingua chapaivla respectivamain lingua facila, settings adattads, visualisaziuns cleras, pausas e prestaziuns da sustegn supplementaras en cas da basegn). La participaziun a la

[1] Müller, Franziska; Thorshaug, Kristin; Schwegler, Charlotte; Portmann, Lea (2023): Bestandsaufnahme, Bedarfsanalyse und Massnahmenempfehlungen bezüglich Umsetzungsstand der UN Behindertenrechtskonvention im Kanton Graubünden, Bericht zuhanden des kantonalen Sozialamts Graubünden, Interface Politikstudien Forschung Beratung, Luzern.

retscha da lavuratoris è vegnida cumplettada cun ina participaziun online, per ch'er persunas ch'è n'han betg pudì participar ad in'occurrenza al lieu, possian dar lur resun.

Tematicamain è la participaziun suandada ina clera logica cun trais parts ch'èn sa basadas ina sin l'autra. Sco emprim è l'existent vegnì rendì visibel e valità. Suenter in curt input dal chantun davart formats gia existents e nov ponderads, han las participantas e participants reflectà davart l'enconuschientscha e l'utilisaziun da las purschidas existentas ed han valità las novas propostas. Sco segund è il focus vegnì drizzà sin ils basegns futurs, las prioritads e las cumplettaziuns pussaivlas en il sectur da la sensibilisaziun e participaziun. Sco terz èn vegnidas discutadas missivas d'inclusiun existentas e sviluppadas novas missivas.

Pervia da la grondezza ed eterogenitad da la gruppa en mira è la recrutaziun da las participantas e participants stada spezialmain pretensiusa. Per la recrutaziun da las participantas e participants è il Post da coordinaziun per ils dretgs da las persunas cun impediments stà responsabel. Cun sguard sin las pretensiuns ha el fatg quai en moda vasta e trilingua, per cuntanscher uschia la gruppa en mira sur differents access e chanals da communicaziun. El ha duvrà tranter auter la newsletter dal chantun, ils chanals da social media inclusiv WhatsApp, ils servetschs socials regiunals, instituziuns, federaziuns, il Post da la AI/IAS dal Grischun, la reclama da bus sco er brevs persunalas d'invit. Tut en tut èn vegnids distribuids var 1'000 flyers. Plinavant han ins supplitgà instituziuns ed organisaziuns da pledentar directamain las persunas pertutgadas ch'èn interessadas e da derasar l'invit sur lur agens chanals.

Ils suandants formats da participaziun han pudì vegnir realisads:

Tudestg	*Talian*	*Rumantsch*	Online
Lavuratori dals 25 d'avrigl 2026 a Landquart: 17 participantas e participants	Lavuratori dals 2 da matg 2026 a Poschiavo: 11 participantas e participants	Lavuratori dals 16 da matg 2026 a Glion: 6 participantas e participants	Enquista dals 24 d'avrigl fin ils 18 da matg 2026: 17 participantas e participants

Malgrà il vast appel mussan la quantitad e cumposiziun da las participantas e participants in muster enconuschent da process participativs en il sectur da las persunas cun impediments: Cunzunt persunas ch'èn gia colliadas cun instituziuns, organisaziuns u structuras da sustegn existentas èn vegnidas cuntanschidas. Autras gruppas en mira – per exempel persunas cun impediments che n'han nagin connex cun ina instituziun, persunas cun impediments pitschens u temporars, persunas che dovran sustegn tar la communicaziun u persunas che na sa chapeschan betg sco part d'ina organisaziun da persunas cun impediments resp. sco part da la gruppa da persunas – èn cleramain pli difficilas da cuntanscher.

Il 2024 vivevan tenor las indicaziuns dal chantun 206 138 persunas en il chantun Grischun.[2] Da quellas èn approximativamain 40 000 persunas cun impediments, quai che correspunda circa ad in tschintgavel da la populaziun.[3] Ina gruppa parziala da quellas persunas furman var 4400 persunas cun ina renta da la AI.[4] Las persunas cun impediments sa differenzieschan per quai che reguarda la situaziun da vita, il basegn da sustegn, las

2 Chantun Grischun , Uffizi per economia e turissem (online): Populaziun: https://www.gr.ch/RM/instituziuns/administraziun/dvs/awt/statistik/Bevoelkerung/Seiten/default.aspx [01.07.2026].

3 Persunas cun impediments | Uffizi federal da statistica – UST

4 Tenor las indicaziuns da l'Uffizi dal servetsch social dal Grischun.

pussaivladads da communitgar, la mobilitad e la capacitad da prestar. Tut en tut èn 51 persunas sa participadas als trais lavuratoris ed a l'enquista online. La participaziun illustrescha experientschas e valitaziuns impurtantas, n'è dentant betg da chapir sco maletg represchentativ da tut las persunas cun impediments en il chantun Grischun. Ils resultats qua sutvart ston perquai vegnir legids sco indicaziuns cumprimidas or d'ina gruppa da participantas e participants activada e colliada per part cun instituziuns.

Resultats

En quest chapitel mussain nus en furma cumprimida ils resultats dals trais lavuratoris sco er da la participaziun online. Il chapitel è dividì en trais parts:

- Part I: Sensibilisaziun (Infurmar)
- Part II: Participaziun (Sa participar)
- Part III: Missivas

Las parts I e II mussan mintgamai l'emprim las valitaziuns dals formats existents. Suenter vegnan preschentads il basegn, las cumplettaziuns e las prioritads per l'avegnir. La part III resumescha la discussiun davart las missivas d'inclusiun.

Part I: Sensibilisaziun (Infurmar)

Reflexiun dals formats da sensibilisaziun existents e valitaziun dals novs

Quests trais formats gia existents èn vegnids discutads da las participantas e participants:

1. *Acziuns d'organisaziuns*: Acziuns da sensibilisaziun tras organisaziuns en il sectur da l'inclusiun e da l'egualitad dals dretgs da las persunas cun impediments:
   - Acziun «5er und z'Weggli» da la Conferenza da persunas cun impediments dal Grischun;
   - Acziun «Pops da pasta: Da la medema pasta» da la Pro Infirmis;
   - Acziun «Premi d'inclusiun» da Procap Grischun;
   - Acziun «Bindels cun flurs-sulegl» da las VFF;
   - Acziuns dals organisaturs avant ils «Special Olympics National Winter Games 2028» ed ils «Special Olympics World Winter Games 2029».

2. *Acziuns da l'administraziun*: Acziuns da sensibilisaziun da differentas acturas ed acturs administrativs:
   - Dis d'acziun «Violenza a chasa cunter persunas cun impediments», organisads da l'Uffizi dal servetsch social;
   - Las acziuns «Lavurar cun impediments en l'administraziun chantunala», organisadas da l'Uffizi da persunal e da l'Uffizi dal servetsch social;
   - Occurrenza per crear raits «Plazzas da lavur integrativas», organisada da l'Uffizi dal servetsch social;
   - Newsletter «Inclusiun» dal Post da coordinaziun per ils dretgs da las persunas cun impediments da l'Uffizi dal servetsch social.

3. *Dis d'acziun naziunals per l'inclusiun*: Acziuns da sensibilisaziun realisadas d'organisaziuns e da l'administraziun durant ils Dis d'acziun naziunals per l'inclusiun:
   - Var 50 acziuns èn vegnidas realisadas en il Grischun durant ils Dis d'acziun 2024.

Ellas èn vegnidas reflectadas sco suonda:

		Acziuns d'organisaziuns	*Acziuns da l'administraziun*	*Dis d'acziun naziunals per l'inclusiun*
Lavuratori per tudestg	Enconusch jau	76 pertschient (13/17)	35 pertschient (6/17)	18 pertschient (3/17)
	Hai jau gia utilisà	53 pertschient (9/17)	35 pertschient (6/17)	12 pertschient (2/17)
Lavuratori per talian	Enconusch jau	100 pertschient (11/11)	100 pertschient (11/11)	100 pertschient (11/11)

	Hai jau gia utilisà	100 pertschient (11/11)	72 pertschient (8/11)	81 pertschient (9/11)
Lavuratori per rumantsch	Enconusch jau	100 pertschient (6/6)	17 pertschient (1/6)	0 pertschient (0/6)
	Hai jau gia utilisà	67 pertschient (4/6)	0 pertschient (0/6)	100 pertschient (6/6)
Participaziun online	Enconusch jau	53 pertschient (9/17)	35 pertschient[5] (6/17)	29 pertschient (5/17)
	Hai jau gia utilisà[6]	44 pertschient (4/9)	0 pertschient (0/6)	40 pertschient (2/5)

Ils lavuratoris e la participaziun online mussan: Las acziuns d'organisaziuns èn da princip enconuschentas. Persunas cun impediments èn er gia sa participadas a talas. Las commembras ed ils commembers d'organisaziuns enconuschan pli savens talas acziuns e sa participeschan plitgunsch a talas. Sco spezialmain preziusa vala la «carta cun flurs-sulegl» (carta da hidden-disabilities). Ella po gidar en situaziuns difficilas en il spazi public, spezialmain en il traffic public. Las acziuns da l'administraziun èn percunter main enconuschentas. Correspundentamain bassa è la participaziun a talas. En ils lavuratoris èsi vegnì inditgà pliras giadas, che singulas acziuns sajan bain stadas enconuschentas, la rolla da l'administraziun sco organisatura dentant betg. Er ils Dis d'acziun naziunals èn plitost pauc enconuschents. En il lavuratori per rumantsch a Glion enconuschevan las participantas e participants exempels d'acziuns ed han per part prendì part a talas. Per ellas ed els era la noziun «Dis d'acziun naziunals» dentant estra, respectivamain n'eri ad ellas ed els betg conscient, che las acziuns han gì lieu en quest rom. Discussiuns sumegliantas èn er sa mussadas en ils auters lavuratoris.

Il Post da coordinaziun per ils dretgs da las persunas cun impediments planisescha da sustegnair da nov finanzialmain acziuns da sensibilisaziun. Las organisaziuns ed ulteriuras persunas interessadas pon inoltrar in formular da dumonda per quest intent. Il post da coordinaziun examinescha lura las dumondas. Cun quest sustegn duain vegnir promovidas occurrenzas e formats da sensibilisaziun. La finamira è da sensibilisar pli fitg la publicitad per ils basegns da las persunas cun impediments.

Las participantas e participants han sustegnì cleramain quest svilup. En il lavuratori per tudestg han 16 da 17 participantas e participants giuditgà quest concept sco bun'idea. En ils lavuratoris per talian e rumantsch èn mintgamai tut las persunas participantas stadas d'accord. Il sustegn finanzial planisà è er en l'enquista online vegnì giuditgà per gronda part en moda positiva: 9 da 15 han valità el sco bun, 3 da 15 sco plitost bun. Ina minoritad era neutrala (2/15) u l'ha valità en moda negativa (1/15). Cumplementarmain èn vegnidas numnadas furmas da finanziaziun alternativas sco il sponsoring tras interpresas, contribuziuns da bancas u la finanziaziun participativa (crowdfunding). Plinavant èsi vegnì accentuà, che investiziuns en projects inclusivs ed en interpresas socialas èn impurtantas per stgaffir pussaivladads da lavur persistentas e per garantir la finanziaziun en moda pli vasta.
La dumonda pertutgant la furma adequata per realisar las acziuns ha mussà differenzas tranter las regiuns linguisticas. En il lavuratori per tudestg ha la maioritad preferì spotlights, pia ina fin duas acziuns per mais (15/17). Mo duas persunas participantas èn s'exprimidas per dis d'acziun che han lieu ina giada per onn. En il lavuratori per talian ha

5 En l'enquista online è plinavant vegnì dumandà specificamain davart acziuns dal Post da coordinaziun per ils dretgs da las persunas cun impediments. 24 pertschient (4/17) da las persunas han inditgà, ch'ellas enconuschian acziuns dal Post da coordinaziun.

6 En l'enquista online èn vegnidas dumandadas mo las persunas che han inditgà, ch'ellas enconuschian las acziuns, sch'ellas sajan gia sa participads a talas.

la maioritad preferì in'emna d'acziun chantunala ina giada l'onn (10/11). Per part èsi vegnì proponì da far duas giadas per onn dis d'acziun durant 3 fin 4 dis. Er en il lavuratori per rumantsch èn plitost ils dis d'acziun chantunals ina giada l'onn vegnids preferids (4/6), perquai che occurrenzas pli grondas pon chaschunar dapli attenziun. En l'enquista online eran las opiniuns divididas: Circa la mesadad ha preferì spotlights regulars pli pitschens, repartids sin l'entir l'onn, l'autra mesadad dis d'acziun chantunals ina giada l'onn.

Infurmaziuns supplementaras or da la participaziun online

Las participantas e participants da l'enquista online giuditgeschan da princip en moda positiva las acziuns da las organisaziuns e da l'administraziun sco er ils dis d'acziun. Tut las persunas interrogadas (n = 16) vesan en quai bunas pussaivladads per infurmar autras persunas davart la vita cun impediments. Purschidas supplementaras na vegnan strusch giavischadas. Ord vista da las persunas interrogadas èsi pli impurtant da render pli enconuschentas las purschidas existentas. Ils resuns mussan en spezial il basegn da meglierar la visibilitad e la communicaziun: Numnads èn vegnids megliers chanals d'infurmaziun, la reclama sistematica, il discurs direct a la plazza da lavur sco er ina rolla pli ferma dals posts spezialisads e da las instituziuns. Ultra da quai èsi vegnì intimà da tractar pli fitg temas sco integraziun u violenza a chasa. Dapli paisa duess er vegnir mess sin l'inclusiun vivida en il mintgadi – betg mo sin singulas acziuns. Inscunters concrets, per exempel models da tandem, pudessan gidar a sensibilisar pli fitg la societad per ils basegns da las persunas cun impediments.

Sguard enavant

Per l'avegnir èn las suandantas furmas da sensibilisaziun vegnidas giuditgadas sco impurtantas, respectivamain sco main impurtantas.

	Lavuratori per tudestg	*Lavuratori per talian*	*Lavuratori per rumantsch*
Impurtant	– campagnas (en spezial cun fotografias) – occurrenzas d'art e cultura – *forum da geniturs (sensibilisar ils geniturs da las persunas cun impediments)*	– occurrenzas da scuntrada ed aventura – occurrenzas da furmaziun ed infurmaziun – purschidas digitalas – occurrenzas da cultura ed art – campagnas – *barat persunal* – *infurmar a bucca*	– occurrenzas da scuntrada ed aventura – occurrenzas da furmaziun ed infurmaziun – occurrenzas da cultura ed art – *scolaziun da (nov) persunal dal traffic public davart basegns da las persunas cun impediments* – *infurmaziuns per posta u persunalmain (empè dad e-mail)*
Main impurtant	– purschidas digitalas – occurrenzas da scuntrada ed aventura		– purschidas digitalas

Legenda: cuntegns betg cursivs = propostas inoltradas dal Post da coordinaziun per ils dretgs da las persunas cun impediments, cuntegns cursivs = propostas inoltradas da las participantas e participants.

En l'enquista online han 15 da 17 persunas interrogadas (88 pertschient) considerà las occurrenzas da scuntrada ed aventura sco furma impurtanta da la sensibilisaziun, sco per exempel cafés narrativs, midada da las rollas u percurs en sutgas cun rodas. Ultra da quai ha pli che la mesadad valità las occurrenzas da furmaziun ed infurmaziun (59 pertschient) sco er las occurrenzas da cultura ed art (59 pertschient) sco impurtantas. Las campagnas e purschidas digitalas èn vegnidas valitadas sco main impurtantas (mintgamai 41 pertschient). Sco ulteriurs formats pussaivels èn vegnids numnads occurrenzas da sport inclusivas, art sin via sco er programs da scola che mussan en moda ludica als uffants las realitads da vita da las persunas cun impediments. Igl è impurtant per las persunas

interrogadas, che las purschidas n'hajan betg mo lieu online, mabain ch'ellas sajan accessiblas a differentas gruppas da persunas.

Tut en tut mussan ils lavuratoris e la participaziun online: Occurrenzas da scuntrada ed aventura sco er occurrenzas da furmaziun ed infurmaziun pon contribuir essenzialmain a la sensibilisaziun. Il traffic public sco er ses persunal èn per exempel vegnids numnads sco tema. Ultra da quai èsi vegnì accentuà, che la populaziun stoppia vegnir sensibilisada pli fitg per ils basegns da las persunas cun impediments, per exempel cun in gir en sutgas cun rodas tras la citad. Purschidas digitalas èn percunter main centralas. Ellas na duain betg vegnir concepidas sco formats exclusivs, mabain vegnir applitgadas sin il pli cumplementarmain.

Part II: Participaziun (Sa participar)

Reflexiun dals formats da participaziun existents

Quests trais formats gia existents èn vegnids discutads da las participantas e participants:

1. *Participaziun sur organisaziuns*: Pussaivladad da cundecider cun vegnir integrada u integrà en il sectur da l'inclusiun tras organisaziuns.
2. *Participaziun sur il Post da coordinaziun per ils dretgs da las persunas cun impediments da l'Uffizi dal servetsch social*: Pussaivladad da cundecider sur il contact direct cun il chantun.
3. *Participaziun en il rom da purschidas protegidas*: Pussaivladad da cundecider en connex cun concepir plazzas d'abitar, da lavur e da structuras dal di protegidas.

Ellas èn vegnidas reflectadas sco suonda:

		Participaziun sur organisaziuns	*Participaziun sur il Post da coordinaziun per ils dretgs da las persunas cun impediments*	*Participaziun en il rom da purschidas protegidas*
Lavuratori per tudestg	Enconusch jau	94 pertschient (16/17)	35 pertschient (6/17)	65 pertschient (11/17)
	Hai jau gia utilisà	76 pertschient (13/17)	18 pertschient (3/17)	35 pertschient (6/17)
Lavuratori per talian	Enconusch jau	100 pertschient (11/11)	0 pertschient (0/11)	100 pertschient (11/11)
	Hai jau gia utilisà	54 pertschient (6/11)	0 pertschient (0/11)	100 pertschient (11/11)
Lavuratori per rumantsch	Enconusch jau	67 pertschient (4/6)	0 pertschient (0/6)	67 pertschient (4/6)
	Hai jau gia utilisà	67 pertschient (4/6)	0 pertschient (0/6)	67 pertschient (4/6)
Participaziun online	Enconusch jau	47 pertschient (8/17)	18 pertschient (3/17)	41 pertschient (7/17)
	Hai jau gia utilisà	86 pertschient (6/7)	*Nagin object da l'enquista*	33 pertschient (2/6)

Ils lavuratoris e la participaziun online mussan: La participaziun sur organisaziuns è in format enconuschent e vegn duvrada savens per far valair agens interess e giavischs. A medem temp èsi sa mussà, che «participar» vegn per part er chapì sco participaziun ad activitads da temp liber d'organisaziuns – per exempel a champs da vacanzas – e main sco cooperaziun a projects chantunals. La maioritad sa plinavant, ch'ella po sa far valair en il rom da purschidas protegidas. Fin ussa è questa pussaivladad dentant vegnida nizzegiada main savens. En ils workshops èn vegnids numnads differents formats existents, p.ex. in cussegl d'abitantas e d'abitants ed in cussegl da lavuratori. A medem temp han

participantas e participants rapportà, che lur giavischs na vegnian betg adina resguardads. Per part han ellas ed els gì l'impressiun da na betg dastgar s'exprimer davart tut ils temas che als pertutgan. Il pli pauc enconuschenta è la participaziun sur il Post da coordinaziun per ils dretgs da las persunas cun impediments. Mo paucas persunas enconuschevan il post da coordinaziun u savevan ch'ellas possian sa drizzar directamain a quel cun giavischs e dumondas. En il lavuratori per rumantsch ed en quel per talian n'era questa purschida betg enconuschenta a las participantas e participants. Correspundentamain è quest format vegnì duvrà il pli darar fin ussa.

En l'avegnir vul l'administraziun integrar pli fitg ils interess e puncts da vista da las persunas cun impediments en ils process da decisiun. Persunas cun impediments ed organisaziuns che represchentan lur interess èn fin ussa cunzunt vegnidas integradas directamain en connex cun purschidas protegidas. Las participantas e participants dal lavuratori per tudestg han giuditgà unanimamain quest ulteriur svilup en moda positiva. Spezialmain impurtant per els èsi da pudair cundecider en ils secturs da la planisaziun dal territori, dal traffic, da l'infrastructura, da la sanadad e dal martgà da lavur. Er en il lavuratori per talian ha la gronda maioritad sustegnì il concept (10/11). En il lavuratori per rumantsch han er tut las persunas participantas giuditgà il dretg da cundecisiun extendì sco impurtant e raschunaivel. Per ellas stattan la sanadad, il spazi d'abitar pajabel ed il traffic public en il center.
En l'enquista online na saveva la plipart da las persunas interrogadas betg, che quest ulteriur svilup saja stà planisà (94 pertschient). Il medem mument han tut las persunas interrogadas valità il concept en moda positiva. Els han accentuà, che las persunas cun impediments possian far valair perspectivas preziusas sin problematicas – en spezial en ils secturs mobilitad, abitar, digitalisaziun, administraziun chantunala e martgà da lavur.

Infurmaziuns supplementaras or da la participaziun online

Tut las persunas interrogadas giuditgeschan en moda positiva la pussaivladad da prender part sur organisaziuns che represchentan lur interess e fan valair quels envers l'administraziun. Cumbain che mo paucas persunas savevan, ch'ellas possian telefonar u scriver directamain al Post da coordinaziun per ils dretgs da las persunas cun impediments, valiteschan tuttas questa pussaivladad sco utila. La visibilitad da quest access duai perquai vegnir augmentada. Medemamain en moda positiva giuditgeschan las persunas interrogadas l'idea, che uffizis chantunals pon dar vinavant dumondas al post da coordinaziun e che questas vegnan alura discutadas en lavuratoris u enquistas online cun persunas cun impediments. Supplementarmain èsi vegnì menziunà, che lavuratoris sajan ina buna pussaivladad d'exprimer opiniuns. Talas pussaivladads da cooperaziun ston però vegnir rendidas pli enconuschentas.

Sguard enavant

Per l'avegnir èn las suandantas furmas da participaziun vegnidas giuditgadas sco impurtantas, respectivamain sco main impurtantas.

	Lavuratori per tudestg	*Lavuratori per talian*	*Lavuratori per rumantsch*
Impurtant	– Gronda occurrenza annuala – Contact direct cun il post da coordinaziun – Inscunters cuminaivels (lavuratoris) – Barat regular en instituziuns – Gruppa fixa da persunas cun impediments – Maisa radunda	– *Gruppa fixa cun persunas spezialisadas E CUN persunas cun impediments* – Gruppa fixa cun persunas spezialisadas d'organisaziuns – Gruppas fixas da persunas cun impediments	– Inscunters cuminaivels *(regulars)* (lavuratoris, world-cafés) – Contact direct cun il post da coordinaziun – Gronda occurrenza annuala *(che rotescha mintg'onn en in'autra regiun, betg mo a Cuira)*

	– *Occurrenza da temp liber communabla*	– Contact direct cun il post da coordinaziun *(e cun il servetsch social regiunal)* – Enquistas online – Maisa radunda – *Inscunters regulars online sin plaun chantunal*	– Gruppa fixa da persunas cun impediments – Maisa radunda
Main impurtant	– Gruppa fixa da persunas spezialisadas (represchentanzas da las persunas cun impediments or d'organisaziuns) – Enquistas online – Barat online avert	– Gronda occurrenza annuala	– Barat online avert – Enquistas online – Gruppa fixa da persunas spezialisadas (represchentanzas da las persunas cun impediments or d'organisaziuns)

Legenda: cuntegns betg cursivs = propostas inoltradas dal Post da coordinaziun per ils dretgs da las persunas cun impediments, cuntegns cursivs = propostas inoltradas da las participantas e participants.

Er en l'enquista online èn vegnidas giuditgadas differentas furmas da participaziun. La maioritad (65 pertschient) è persuenter che mintga persuna possia far valair sezza sia opiniun. Ina minoritad (35 pertschient) preferescha in gremi che unescha e represchenta ils interess. 88 pertschient da las persunas dumandadas giavischan inscunters regulars, betg mo inscunters che stattan en connex cun dumondas impurtantas. 81 pertschient prefereschan inscunters persunals al lieu envers formats online. Per la maioritad (63 %) è il barat sco tal ina finamira impurtanta – er sch'i na dat tras quai betg adina immediatamain soluziuns. Ina moderaziun professiunala vegn considerada sco utila, per ch'ils inscunters sajan structurads ed ils cuntegns e las decisiuns vegnian fixads. En tut duain vegnir purschids divers formats per pudair reagir en moda flexibla sin ils differents basegns da la gruppa en mira.

Tenor l'enquista online èn ils inscunters cuminaivels, sco lavuratoris, world-cafés u er maisas radundas, ils formats ils pli appreziads per preschentar ils giavischs al chantun (mintgamai 50 pertschient). Er il contact direct cun il post da coordinaziun vegn giuditgà sco prezius (44 pertschient), gist uschè sco gruppas fixas cun expertas ed experts d'organisaziuns (38 pertschient). Gruppas fixas che consistan mo da persunas cun impediments (25 pertschient), in barat online avert (25 pertschient), occurrenzas annualas grondas (25 pertschient) ed enquistas online (19 pertschient) èn main appreziadas.

Resumond mussan ils lavuratoris e la participaziun online: Inscunters persunals regulars tranter persunas cun impediments, persunas dal fatg e l'administraziun pon contribuir ina part impurtanta a favur d'ina participaziun efficazia.

Part III: Missivas

Reflexiun dals formats da participaziun existents

Quests messadis èn vegnids preschentads sco exempels a las participantas e participants:

- «All inclusive, per plaschair»
- «L'inclusiun cumenza tar tai»
- «Dretgs da las persunas cun impediments èn dretgs umans»
- «Barrieras èn qua per vegnir demontadas»
- «Nus essan tuts fatgs ord la medema pasta»

Silsuenter han ins reflectà ils exempels e formulà novs messadis. Il suandant è vegnì elavurà en ils trais lavuratoris:

	Lavuratori per tudestg	*Lavuratori per talian*	*Lavuratori per rumantsch*
Messadis existents preferids	– «All inclusive, per plaschair» – «Dretgs da las persunas cun impediments èn dretgs umans» – «Barrieras èn qua per vegnir demontadas»	– «Le barriere esistono per essere abbattute» («Barrieras èn qua per vegnir demontadas») – «siamo tutti fatti della stessa pasta» («Nus essan tuts fatgs ord la medema pasta»)	– «Dretgs da las persunas cun impediments èn dretgs umans»
Novas missivas	– «Inklusion = selbstverständlich der Unterschiedlichkeit begegnen» – «Vorurteile sind zum Abbauen da» – «Einer für Alle – Alle für Einen»	– «Fai il primo passo per l'inclusione» («Fai l'emprim pass per l'inclusiun») – «Mettiti in gioco per primo» («Sajas l'emprim che participescha») – «Incomincia da te stesso» («Cumenza tar tatez») – «Aprite le porte per tutti» («Avri las portas per tuts» – «Diversità come opportunità» («Diversitad sco schanza»)	– «Nus essan er umans ed ins duai ans acceptar, sco quai che nus essan» – «Dapli chapientscha e pazienza» – «Sajas gentil! Sajas amiaivel» – «Dapli precauziun, resguard, amiaivlezza, prontadad da gidar»

Las participantas e participants da l'enquista online valiteschan ils messadis existents sco «Dretgs da las persunas cun impediments èn dretgs umans» e las missivas da l'Uniun per ina Svizra inclusiva sco prezius, sch'els èn orientads a l'inclusiun. Ord vista da las persunas interrogadas duain ils messadis intimar da s'avischinar in a l'auter e da discurrer in cun l'auter. Supplementarmain han ellas formulà ulteriuras missivas, tranter auter:

- «Mes avegnir cun vus»/«Cuminaivlamain en l'avegnir»,
- «Nus essan sco vus, mo in pau pli originals»
- «Er nus avain il dretg da lavurar»
- «Mia opiniun è impurtanta»
- «In impediment n'è betg contagius»
- «Accessibel per tuts, util per mintgin»
- «Jau sun forsa impedì, ma betg tup»

En ils lavuratoris ed en la participaziun online èn quatter princips stads en il center: Inclusiun, respect e toleranza, destigmatisaziun sco er egualitad e tractament egual. Messadis futurs duessan intermediar questas valurs en moda clera e chapaivla.

Conclusiuns

Ils resultats da la participaziun da persunas cun impediments dal chantun Grischun mussan indizis robusts a temas che sa repetan adina puspè. Cunzunt èn quai la pitschna visibilitad da las purschidas existentas, il giavisch d'inscunters persunals ed il basegn d'avair cleras pussaivladads da cooperar cun paucas barrieras. Igl è dentant da resguardar tar l'interpretaziun, che las gruppas da participantas e participants tranter las regiuns linguisticas n'eran betg mo differentamain grondas, mabain ch'ins ha er cuntanschì ellas en moda differentamain ferma sur las instituziuns u organisaziuns existentas. Las valurs procentualas e las cumparegliaziuns directas tranter ils lavuratoris ston perquai vegnir interpretadas en moda fitg precauta. Pli expressivs èn musters, motivaziuns e prioritads che sa repetan sur plirs formats. Quels resumain nus qua sutvart e tirain in facit.

Sensibilisaziun

In resultat central pertutga l'efficacitad da la sensibilisaziun. Sur tut ils formats da participaziun sa mussa en moda consistenta, che inscunters persunals e formats datiers dal mintgadi vegnan percepids sco spezialmain efficazis. La sensibilisaziun vegn resentida là sco reussida, nua ch'ella pussibilitescha interacziun directa, experientschas concretas ed in barat. Purschidas digitalas vegnan percunter consideradas sco cumplementaras, ma betg sco centralas.

A medem temp mussan ils resultats, che las activitads da sensibilisaziun èn da princip avant maun e ch'igl è da cuntinuar cun quellas, ma che lur effect vegn restrenschì, perquai ch'ellas n'èn betg visiblas. Oravant tut las activitads da l'administraziun vegnan percepidas pli pauc, entant che talas d'organisaziuns èn pli enconuschentas. Da quai resulta ina clera conclusiun:

Il svilup futur na consista betg en crear novas purschidas da sensibilisaziun, mabain surtut en rinforzar la visibilitad, la concentraziun e la coordinaziun.

Participaziun

Per la participaziun resulta in maletg differenzià e spezialmain relevant per l'ulteriur svilup: D'ina vart datti in cler giavisch da pudair cooperar en moda directa, persunala e regulara. Da l'autra vart sa mussi en la pratica, ch'i vegn oravant tut sa participà sur las structuras existentas – en spezial sur organisaziuns, instituziuns e conturns da purschida concrets. Il post da coordinaziun na vegn strusch percepì sco chanal da participaziun direct. A medem temp mussa gia la recrutaziun da las participantas e participants en il rom dals lavuratoris e da la participaziun online, ch'ina participaziun vasta e multifara da persunas cun impediments è pretensiusa. Cunzunt persunas ch'èn gia colliadas cun instituziuns, organisaziuns u structuras da sustegn existentas èn vegnidas cuntanschidas. Autras gruppas en mira èn stadas bler pli difficilas da cuntanscher. Er ord vista linguistica e geografica è la participaziun en il Grischun ina sfida particulara. Purschidas online che pudessan tegnair quint da questa circumstanza na vegnan dentant betg consideradas sco impurtantas da las persunas participantas.

Da quai po vegnir deducida ina precisaziun centrala dal cuntegn: Ina participaziun efficazia na duess betg vegnir organisada primarmain sur in format chantunal central, mabain cumenzar en moda decentrala là, nua che persunas cun impediments èn pertutgadas concretamain e nua che decisiuns vegnan preparadas e realisadas. En spezial èn quai:

- instituziuns ed indrizs,
- organisaziuns e federaziuns,
- unitads administrativas chantunalas e communalas

Ils resultats na dattan nagins indizis, ch'in post chantunal central duess sez avair la funcziun dal purtader principal da process da participaziun. Anzi, els mussan che tals process ston esser integrads tematicamain, intermediads sur access existents ed organisads datiers da las realitads da la vita.

Rolla dal chantun e dal post da coordinaziun

En ils resultats sa verifitgescha in muster che resorta tant d'auters champs politics sco er da la logica da la Convenziun da l'ONU davart ils dretgs da las persunas cun impediments (CRPD): Quest concept vegn realisà sco incumbensa interdisciplinara sur differents plauns statals ed acturs e pretenda tenor l'art. 33 da la CRPD mecanissems da coordinaziun adattads entaifer il stadi.[7] La sfida n'è pia betg da stabilir mesiras isoladas, mabain d'accordar sistematicamain in sistem (existent).

Sut quest aspect èsi da precisar la rolla dal chantun – ed en spezial dal post da coordinaziun – sco suonda: En il sectur da la sensibilisaziun na duai il chantun ni stgaffir primarmain novas purschidas ni organisar la participaziun en moda centrala, mabain meglierar las premissas per che las purschidas fetschian effect e per che la sensibilisaziun e participaziun vegnian francadas sistematicamain. Il post da coordinaziun surpiglia en quest connex ina funcziun strategica da pussibilitar e diriger:

- El sensibilisescha l'administraziun, las instituziuns e las organisaziuns per las pretensiuns da la CRPD e lur impurtanza en il champ d'incumbensas respectiv.
- El procura per la coordinaziun e survista da las activitads existentas.
  El metta a disposiziun know-how spezialisà ed orientaziun.
- El promova la colliaziun d'acturs relevants.
- El è il post da consultaziun e la structura da sustegn, er per iniziativas da persunas cun impediments.

Per che questa rolla possia vegnir ademplida en moda efficazia, sto il post da coordinaziun esser visibel ed accessibel avunda per persunas cun impediments, organisaziuns e structuras da sustegn localas. Ils resultats da l'integraziun mettan qua a cor in basegn d'agir supplementar, cunzunt en las regiuns talianas e rumantschas.

Questa rolla correspunda tant als resultats empirics dal mandat sco er als concepts cumprovads: Cun coordinar e fixar structuras existentas, fan ins dapli effect che cun stabilir purschidas parallelas.

Sfidas specificas en il Grischun

La situaziun da partenza specifica dal Grischun (urbanisaziun decentrala, plurilinguitad, structuras eterogenas) intensivescha supplementarmain las sfidas descrittas. Purschidas ed infurmaziuns ston vegnir francadas sin plaun regiunal, adattadas linguisticamain ed intermediadas sur acturs locals, damai ch'els èn savens l'emprim post da consultaziun per persunas pertutgadas.

---

7 Cf. Institut tudestg dals dretgs umans (online): Artitgel 33 CRPD (Realisaziun e surveglianza naziunala)/Article 33 ONU-CRPD (National implementation and monitoring), https://www.institut-fuer-menschenrechte.de/menschenrechtsschutz/datenbanken/datenbank-fuer-menschenrechte-und-behinderung/detail/artikel-33-un-brk [01.07.2026].

Er quai suttastritga ch'i dovra ina ferma rolla da coordinaziun dal chantun.

Facit

Per realisar meglier la Convenziun da l'ONU davart ils dretgs da las persunas cun impediments en il chantun Grischun ston ins en emprima lingia render pli visiblas las purschidas existentas sco er coordinar e colliar meglier quellas. Ultra da quai ston la sensibilisaziun e la participaziun vegnir francadas en structuras.

Ils resultats conferman las constataziuns centralas da l'analisa da la situaziun e da l'analisa dal basegn dal 2023: Vinavant exista en spezial in basegn da render pli visiblas las activitads existentas sco er da coordinar meglier e francar structuralmain la sensibilisaziun e participaziun. Uschia conferma il concept participativ qua avant maun la rolla strategica dal chantun da coordinar e sustegnair ch'è vegnida recumandada quella giada.